

Ю.І.Клим'юк

Чернівецький університет

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИТЧІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Притча виникла в сиву давнину у фольклорі народів Сходу, звідти пізніше перейшла в писемну літературу. Найбільш відомими книгами, що мали притчевий характер, до яких входили параболи та притчі і які позначилися на духовному житті народів Європи, були Біблія, індійська збірка «Панчатантра», її ірано-арабська переробка «Каліла і Дімна» (грецький переклад «Стефаніт і Інхілат»), «Квітник духовний», давньохристиянські романи «Александрія», «Варлаам і Йоасаф», «Повість про Акіра Премудрого», «Історія семи мудреців», середньовічні книги «Велике зеркало», «Римські діяння» та ін. Ці твори мали значний вплив на формування і розвиток давньої та нової української літератури, а також усної народної творчості.

Притча від початків свого зародження розвивалася як самостійна жанрова одиниця і як сукупність поетичних прийомів творення образів в інших жанрах. Використання в творах художньої літератури поетики притчі, що у наш час дістала назву «притчевість», впливає із здатності притчі впливати на образну, сюжетну і композиційну систему інших творів, вступати з ними в синтез, трансформувати їх.

Явище притчевості пов'язане з поняттям міфологізму в літературі. У рецензії на книгу Є.М.Мелетинського «Поэтика мифа» Н.С.Лейтес пише: «Міфологізація часто виступає як образне втілення інтелектуального начала, спосіб філософсько-поетичної типізації або засіб її параболічного зображення» [4, с.272]. Характерним для міфологізму є особливий спосіб світосприйняття. Міфолітичне мислення — явище надзвичайно широке і складне, що в літературознавчих працях не завжди знаходить правильне розуміння. У міфологічному мисленні дістав відображення світогляд людини на різних стадіях її раннього історичного розвитку. Як у явищі синкретичному, в ньому поєднуються анімізм, тотемізм, фетишизм, магія, релігійні і життєво-практичні уявлення про навколишній світ і місце людини в ньому.

Основи розуміння міфу і міфологізму в літературі були закладені у працях Ф.І.Буслаєва, О.О.Потебні, О.М.Веселовського та ін. Висловлені ними думки про зв'язки міфу зі словом, про мислення міфологічне і поетичне і т.п. не втратили свого значення і в наш час.

Мелетинський вважає, що в міфологічних творах наслідується «художня форма міфу» і «конкретно-чуттєвий спосіб узагальнення і сам синкретизм» [5, с.7]. Процес засвоєння міфу літературою, на думку вченого, іде за такою схемою: початкова міфологізація — деміфологізація — часткова реміфологізація. Для міфологізму характерною є особлива концепція людини і світу. Гуманістична оцінка суті суспільних явищ поєднується із зображенням людини й оточуючої дійсності в просторових і часових (минулого, теперішнього, майбутнього) зв'язках і проблемах. Широке узагальнення в них веде до унівесалізації подій, тобто до притчевого способу зображення дійсності.

У художній літературі міфологізм виявляється на трьох рівнях. Перший полягає в прямому засвоєнні міфологічних сюжетів і принципів бачення дійсності, другий — в деміфологізації давніх сюжетів: а) коли міфологічні герої і події зображуються приземлено і в бурлескно-травестійному дусі, б) коли з давніх творів усувається міфологічне розуміння світу і герої зображуються ніби реально, позбавляються незвичайного, тобто показується, що в «дійсності» лежало в основі тих фантастично сприйнятих подій, якою описувана історія була «насправді»; третій — давні твори переосмислюються, тобто втрачають своє першопочаткове значення і набувають іншого — актуального, сучасного.

У більшості випадків в основі притч і притчевих творів національних літератур лежать традиційні сюжети світової літератури. Не є винятком щодо цього українська література. Особливий інтерес як до жанру притчі, так і до традиційних сюжетів світової літератури з'являється в певні періоди її історичного розвитку. Безсумнівно існують причинно-наслідкові закономірності, які сприяють виникненню цього явища.

Притча прийшла в українську літературу з давньохристиянської уже сформованою. Однак протягом століть притча еволюціонувала як жанр, поступово змінювалася і розширювалася її ідейно-естетична функція. Можна виділити чотири етапи побутування притчі в українській літературі IX — початку XX ст. Перший належить до літератури Київської Русі, другий — до давньої української літератури (з половини XVI — до кінця XVIII ст.), третій — до нової української літератури XIX ст. і четвертий — кінця XIX — початку XX століть.

Популярність притчі в літературі Київської Русі пояснюється тим, що вона ще не була повністю іманентним художнім явищем, тобто мала значною мірою функціональне призначення. У зв'язку з завданням поширення й утвердження християнського світогляду головною була її учительна роль.

Саме в літературі Київської Русі сформувалися художні принципи, які мали значний вплив на еволюцію жанру притчі і лягли в основу її естетичної функції в наступні періоди. До них належать: посилене проникнення в культуру народу досягнень світової літератури й розширення у зв'язку з цим

загальнолюдських високогуманістичних, філософських, релігійних, політичних, моральних понять і принципів, у передачі яких значну роль відіграє притча; формування, зміна або інтенсивне збагачення жанрової системи, посилений інтерес до притч світової літератури, до використання їх традиційних сюжетів, образів, мотивів для вираження або підтвердження суспільно значущих для даної епохи думок: збірники «Златая цѣпь», «Златоуст», «Ізмарад», «Пчела» та ін.; введення притч з певною стильовою м'якістю у тканину твору: «Сказание о Борисѣ и Глѣбѣ»; поява художніх творів на сюжети переказаних релігійних притч: Кирило Туровський «Притча о чловецѣчестѣй души и о тѣлеси» (між 1160-1169), в основі її лежить євангельська притча про Сліпця і Хромця; здатність притчі взаємодіяти і синтезуватися з іншими жанрами: «Слово о князях». У Київській Русі склалося, в основному, розуміння притчі як жанру філософського, а також накреслився зв'язок притчі з літературою певного призначення, а саме, з житійною та ораторсько-учительною.

Наступний етап пов'язаний з другим періодом розвитку давньої української літератури, який І.Франко в «Плані викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» називає «новими часами». Його визначають великі зміни, що відбуваються в політичному і культурному житті. Основними рисами цієї епохи, як пише Франко, була боротьба проти унії, національно-визвольна війна українського народу з польською шляхтою, возз'єднання Лівобережної України з Росією, діяльність братств і розвиток школи, культурне значення Києво-Могилянської колегії, інтерес в усній народній творчості і літературі до історичних подій, поява релігійної драми або містерії, що перейшла в шкільну драму та ін.[8, т.41, с.54-64].

З поняттям «нових часів» зустрічаємося й у праці В.М.Перетца «Опыт характеристики общественной бытовой морали в украинской литературе XVII в.». Аналізуючи твір Інокентія Гізеля «Мир с Богом человеку» (1669), учений доводить закономірність змін, що відбулися в релігійно-церковному світогляді в цей період. Перш за все вони знайшли відображення в перегляді принципів християнської моралі. У книзі Гізеля, що є, на думку Перетца, «кодексом моралі міщанства XVII століття», описувалися «гріхи» монархів, князів, бояр і на противагу їх егоїстичним інтересам висувався новий принцип «добра общего».

Двоетапне розуміння давньої літератури знаходить підтвердження у працях сучасних учених Д.С.Ліхачова («Древнеславянские литературы как система», 1968; «Поэтика древнерусской литературы», 1971), Д.С.Наливайка, В.І.Крекотня («Українська література XVI — XVIII століть у слов'янському і європейському контексті», 1983), М.Т.Яценка («Идейно-эстетические предпосылки формирования новой украинской литературы», 1987) та ін.

Головним у розвитку притчевих принципів у цей період було включення української літератури в новий загальноєвропейський літературний процес, зміни у світоглядній системі українського народу, що відбулися під впливом відповідних суспільно-політичних подій, осмислення значення історії в духовному житті народу. Про це досить переконливо свідчать перекази зарубіжної літератури. Перетц вказує на параболічний спосіб викладання матеріалу в «Учительних Євангеліях» XVI-XVII ст., а також на притче-

вий характер «Цвітника Духовного» XVII ст. [7, с.5-11, 78]. Особливою популярністю користувався роман про Варлаама і Йоасафа. Притчі, що входять до нього, можна зустріти в численних збірниках і рукописах. Лазар Баранович (1620-1693) здійснив віршову обробку цього роману. Поряд з ним стоїть перекладний середньовічний лицарський роман про Троянську війну «Повість о создани и поплени Тройском» («Притча о кральх»). Такими ж поширеними на східнослов'янських землях XVI — XVIII ст. були повчальні твори з книг «Стефаніт і Іхнілат», «Історія семи мудреців». У цей час стають відомими західноєвропейські збірники «Римські діяння», «Велике зерцало» та ін. З появою так званої «нової проповіді» [3, с.150-185] в давньоукраїнській літературі вони служать джерелом прикладів, які вводилися для пожвавлення розповіді. Набуває поширення байка, іде процес збагачення невідомими до того часу сюжетами світової літератури. Параболічний спосіб подачі байок-прикладів ми знаходимо в проповідях. Байки часто переосмислюються, обов'язково після їх основної частини додається релігійне тлумачення описаних подій.

Подібний спосіб викладу змісту байки наявний у проповідях Іоанікія Галятовського (р.н. невід. — 1688), Антонія Радивиловського (р.н. невід. — 1688) і в творах інших письменників. Саме тлумачення пов'язує приклад, зокрема байку, з притчею, надає їй параболічності, тобто посилює алегоричність, робить розповідь більш повчально-моралізаторською. Наявність у прикладі (байці) структурно-логічної формули притчі (виклад-пояснення) зближує їх композиційно. Таким чином, приклад, байка (історія, анекдот і т.п.), притча об'єднуються в рамках проповіді в неподільне ціле, що стає невід'ємним її складником.

Циклічно-річний характер релігійних свят визначав зміст проповідей, тому письменники, створюючи їх, не могли обминути традиційних в цьому жанрі євангельських притчевих тем. Складність написання проповідей полягала в ораторському мистецтві подачі матеріалу, умінні його тлумачити, а це вимагало від письменника доброго знання релігійної літератури, взагалі широкої освіти. Проповідь не зводиться до переказу змісту тих же притч, а є їх літературною обробкою. Релігійно-християнська притча набуває нових художніх якостей. Такими є проповіді Барановича із книги «Меч духовный» (1666) «О насажденіи винограда», «О раздаяніи талантовъ», «О богатом и Лазарѣ», «О богатом ему же уродзися нива», «О блудном синь», Радивиловського із книги «Огородок Маріи Богородицы» (1676) «Слово первое. На непокаляное зачатіе преблагословенной владычицы нашей Богородицы и преснодевы Маріи» (притча про одного багача, у якого щедро вродила нива, про сіяча); у іншій книзі Радивиловського «Вінець Христов» (1688) зустрічаємо проповіді «О раздаяніи талантовъ», «О богатом и Лазарѣ» та ін.

Найвищого рівня розвитку притча досягла у творчості останнього видатного представника старої української літератури Г.С.Сквороди (1722 — 1794). Він вийшов на рубежі новітніх демократичних течій у філософії та літературі, але не зміг повністю подолати схоластичних рамок старої літератури, що виявилось у штучності мови, у традиційності ряду художніх засобів і прийомів. Притчі письменника не виходять за межі його філософського, морального вчення та педагогічних поглядів.

У збірці «Басни Харьковскія» (вперше виданій 1837 р.) ряд творів цілком можна віднести до жанру притчі: «Лев и Обезьяны», «Щука и Рак», «Пчела и Шершень», «Старуха и Горшечник», «Соловей, Жаворонок и Дрозд». Генезисно ці притчі Сковороди пов'язані з проповідями Радивилівського, Галатовського та інших авторів XVII — XVIII ст. Те, що Сковорода визначає їх як байки, не означає, що він не розрізняв байки і притчі. Справа в тому, що Сковорода називає притчами твори іншого характеру, а саме, писання на філософські і моральні теми, такі, як розділ «Обращение притчи к Богу, или к вечности» трактату «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis сирѣчь Икона Алквіадская (Израильский змій)», «Притча Слѣпій и Очистый» із «Диалога. Имя ему — Потоп змійн», «Притча, наречена Еродій» із твору «Благодарный Еродій» та ін.

Сковорода розширив у своїх притчах коло розглядуваних проблем, наповнив їх новим, відповідно до своїх світоглядних засад, змістом, збільшив їх художні можливості, змалювавши різних представників тодішнього суспільства, звертаючись для кращого їх розкриття до народної творчості. Притча в такій формі, як вона існувала, з її обмеженими описово-зображувальними можливостями, інтересом тільки до певних подій як повчальних фактів для ствердження чи заперечення якихось принципів, алегоричною формою вираження думки і схематизмом у змалюванні героя, втрачає свої позиції.

Третій етап функціонування притчі в українській літературі припадає на XIX ст. Письменники цього періоду нечасто зверталося саме до жанру притчі. Можна назвати лише окремі твори П.О.Куліша («Орися»), І.С.Нечуя-Левицького («Рибалка Панас Круть») та ін., у яких використовувалися вставні притчі. Близьким до притчі є ліричний вірш Є.П.Гребінки «Човен» (1833).

Але традиції давньої притчі, її поетика інтенсивно впливали на розвиток літератури. Вони вже виявилися у творах представників просвітительського реалізму. Просвітительство як явище в українській літературі досліджене в книзі М.Т.Яценка «Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини XIX ст.» (1979), тому лише визначимо місце зіткнення між ним і жанром притчі: раціоналістичний підхід до оцінки і зображення явищ дійсності та застосування притчевого принципу давньої літератури, що полягає в розумінні кожного життєвого випадку, історії, епізоду як прикладу, уроку, з якого можна зробити повчальні висновки, відповідно до особистих світоглядних позицій в основному морального чи філософського характеру.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу байкарська творчість поетів першої половини XIX ст. П.П.Білецького-Носенка, П.П.Гулака-Артемівського, Л.І.Боровиковського, Є.П.Гребінки. Їх твори піднімають, в основному, моральні проблеми. Як правило, перероблялися традиційні сюжети байок світової, російської літератури та українського фольклору.

Особливий інтерес викликають байки-приказки, в основі яких лежить притчевий прийом художньої оповіді: Білецький-Носенко «Скубент-цимбаліст і учений пес», «Вовк та Ягня», «Лев да Комар», «Жінки да тайна» та ін.

Гулак-Артемівський «Дурень та Розумний», «Цікавий і Мовчун», «Лікар і Здоров'я» та ін.; Боровиковський «Багатий, Бідний», «Щука й Плігочка», «Скарб», «Суд» та ін.

Звернімося тепер до українських повістей і оповідань Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. О.І.Гончар пише про те, що уже «на побудові «Салдацького патрета» позначився вплив народної казки, а також давніх притч...» [1, с.132]. У цьому немає нічого дивного, бо усна народна творчість і давня українська література були основою, на якій виросла нова українська література. Квітка-Основ'яненко взяв від притчі раціоналістичний спосіб зображення дійсності, що полягав у доведенні з допомогою прикладу якоїсь думки. Його твори є ніби ілюстраціями до прислів'їв, приказок, релігійних чи авторських сентенцій на моральні теми. У творах Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет» підтверджуються народні прислів'я «Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся», «Підбрехач» — «Брехнею, — кажуть люди, — світ пройдеш, та назад не вернешся», «Пархімове снідання» — «Бачили очі, що купували, їжте ж!..»; «На пушання — як зав'язано» — приказок «На пушання — як зав'язано», «Малоросійська биль (Купований розум)» — «Пропали свічки!.. Пропали й гроші за свічки!.. Пропали гроші за науку...»; «Божі діти» — сентенції «Бог завжди посила милість тим, хто милує діточок» та ін. В оповіданнях і повістях Квітки-Основ'яненка домінує ідея над зображенням, наявний схематизм у створенні образів і надуманість в описі подій.

Композиція повістей та оповідань Квітки-Основ'яненка має притчеві ознаки. В основному вони будуються за таким зразком: експозиція твору — це повчання в дусі християнської моралі, яке містить в собі певні загальнолюдські принципи й поняття, що в кінцевому результаті формуються в народному прислів'ї або приказці чи авторській сентенції; думка висловлена в них підтверджується в основній частині твору, з допомогою якоїсь історії, події, що відносно сказаного виступають прикладом; основній частині твору властивий описовий характер зображення; розв'язка є розкриттям суті образу головного героя, підтвердженням його життєвих принципів, правильних чи неправильних, у ній добро винагороджується, зло зазнає поразки, загального осуду.

Українські повісті й оповідання Квітки-Основ'яненка не є творами алегоричними, але своїм раціоналізмом, повчальністю, параболічним характером викладу і способом побудови подібні до притчі.

У першій половині XIX ст. визріла і остаточно сформувалася за визначенням Ю.О.Івакіна, «нова притчево-параболічна жанрово-стильова структура». Особливо яскраво вона проявилася в політичних творах представників реалізму. Обґрунтування цього нового естетичного принципу зображення дійсності знаходимо в книзі В.Н.Климчука «Проблематика і поетика творчості Е.Станева» (1983), монографії Ю.О.Івакіна «Поезія Шевченка періоду заслання» (1984), рецензії на цю книгу М.Т.Яценка («Радянське літературознавство» 1985, № 3). Виникнення цього принципу пов'язане з певними суспільними обставинами.

На кінець XVIII — початок XIX століття припадає формування національної самосвідомості в Центральній і Східній Європі. Щораз більшого поширення в суспільній думці Росії набуває невдоволення існуючими монархічними порядками, проголошуються під впливом різних чинників республіканські принципи керівництва державою; виникає ідеалізоване ставлення до історичного минулого. Ці настрої відобразилися в передромантичній історіографії, представленій такими творами, як «Історія русовъ», «Разговор Великороссии с Малороссією» (1762) Семена Дівовича та ін. Вони розвинулися в середовищі декабристів, знайшли художнє відображення у творчості українських поетів-романтиків.

Шанобливе ставлення до фольклору, до власної історії впливає з самих принципів поетики романтизму, продиктованих відчуттям своєрідності народу, незвичайності героя твору. Поети-романтики оспівуванням фактів героїчної історії українського народу мали на меті протиставити його видатне минуле і підневільне сучасне, пробудити таким чином в ньому політичну активність (Л.І.Боровниковський «Пир Владимира Великого», «Ледащо», «Козак», «Смерть Пушкаря»; А.Л.Метлинський «Бандура», «Степ», «Кладовище», «Чарка», «Козак та буря», «Підземна церква»; О.С.Афанасьєв-Чужбинський «Безбатченко», «Шевченкові», «Украинская дума»; Степан Писаревський «За Немань іду»; О.О.Корсун «Рідна сторона», «Могила»; Є.П.Гребінка «Богдан. Сцени из жизни малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого», «Гетман Сверговский», «Козак на чужбине», «Украинский бард», «Курган»; М.,С.Шашкевич «О Наливайку», «Хмельницкого обступление Львова» та ін.).

Т.Г.Шевченко, звертаючись до історичної теми в ранній період своєї творчості, продовжив традиції українських поетів-романтиків. О.Ю.Івакін зауважував, що поет в історичних творах бачив можливість висловити в прихованій формі протест проти існуючих політичних порядків. «Такі твори, — на його думку, — у цілому є алюзією, оскільки вони орієнтовані на протиставлення минулого сучасності в свідомості читача. У певному розумінні історична поезія Шевченка є параболічною: говорячи про минуле, він нею закликав читача співвіднести його з сучасністю й зробити з «уроку» історії відповідні висновки» [2, с. 163].

Здатність притчі надавати конкретно-історичному явищу універсальності, тобто виводити його за певні історичні межі (частково-історичне подавати як загальне, позаісторичне), часткове рообити типовим, історично закономірним в поєднанні з іншими художніми особливостями створюють можливість для її розвитку як жанру, але й зумовлюють появу такого стилізованого явища в літературі, як притчевість.

Відповідь на питання, чому в XIX — початку XX ст. виникла віршова притча і з'явилися притчеві прийоми художнього зображення дійсності, необхідно шукати в історичних закономірностях розвитку української літератури. Саме в цей період у ній відбувається розширення ідейно-художньої обсервації, завдяки якій вона, залишаючись національною, вбирає в себе теми і проблеми, що мають світове значення. А притча і є чи не найбільш «космополітичним» жанром; оскільки базується на загальнолюдському моральному та естетичному досвіді. Українська література, входячи в світовий літе-

ратурний процес, співвідносила свої національні теми та проблеми зі світовими. Художні явища, пов'язані з притчею, давали можливість поглиблення, а також розширення самих масштабів пізнання і піднесення національної української проблематики до проблематики загальнолюдської. Розвитку притчі в українській літературі сприяло, крім того, ще й її підневільне становище, яке примушувало звертатися до «езопової» мови.

Притчеві засоби зображення дійсності сформувалися в творчості Т.Г.Шевченка («Царі», «Неофіти», «Осії. Глава XIV. (Подражаніє)», «Колись-то, ще, во время оно...», «Саул», «Марія», «Чигрине, Чигрине...», «Кавказ» та ін.) і набули широкого розвитку в українській поезії. Треба відзначити, що вони ще не усвідомлювалися як тенденція в літературі, а виступали як форма світоглядного сприйняття й естетичного вираження життя.

На четвертому етапі (кінець XIX — початок XX ст.) еволюції притчі самий жанр і притчевість в поезії виступали як різні явища історії літератури. З одного боку, це були притчі І.Я.Франка («Притча про життя», «Притча про вдячність», «Притча про покірну», «Притча про радість і смуток», «Притча про віру», «Притча про любов», «Притча про красу», «Притча про нерозум», «Притча про смерть», «Притча про захланність», «Притча про сіяння слова Божого», «Притча про двох рабів», «Притча про сліпця і хромця» та ін.), а з другого — притчеві твори того ж Франка («На Святоюрській горі», «Полюдськи», «Мойсей» та ін.), Лесі Українки («Роберт Брюс, король шотландський», «Адвокат Мартіан», «Орґія» та ін.) — й інших поетів.

Франко є творцем віршової притчі в українській літературі. Більшість сюжетів притч, що були для нього зразками, є за своїм походженням творами давньоєврейського, що ввійшов у Біблію, а також індоєвропейського фольклору, які, потрапивши, скажімо, в роман «Варлаам і Йоасаф», «Ізмарад», інші книги і збірники набули рис середньовічної християнської літератури. Франко не йшов шляхом безпосередньої віршової переробки першоджерел, а, відштовхуючись від них, переосмислював їх зміст, орієнтуючись, у першу чергу на їх загальногуманістичне значення. Заслуга Франка полягає, в тому, що він підняв, власне, притчу до рівня літературних вимог часу.

До таких творів належить і «Притча про немилосердя». У підзаголовку вказується на її джерело: «Євангеліє Матвія, XVIII, зачало 23-35». Як і в євангельській притчі у творі Франка також стверджується думка про немилосердя розплати за безжалісність. Однак поет розширив ідейний зміст давньої притчі. Моральний принцип милосердя переростає у вимогу рівності між народами:

*Тямуйте також ви, безмилосні народи,
Й жахайтеся поганої пригоди [8, т.39, с.169].*

Давня притча як літературний жанр була породжена міфологічним світоглядом. Відмінність між притчами Франка та їх древніми аналогами не зводиться лише до смислової різниці, а виявляється і на рівні жанрової структури. Давні сюжети й образи були для його творів архетипами, він здійснив переакцентуацію сюжетів і образів давніх проозових притч в сучасні сюжети і образи віршових притч. Але, спираючись на досягнення епічної і

ліро-епічної поезії, Франко не позбавив свої притчі традиційних жанрових ознак, таких, як певна манера викладу, алегоричність, повчальність, філософічність, дидактична доказовість, яскравість фабульної частини, її підпорядкованість поясненню, визначеність структурно-логічної схеми (виклад-пояснення) і т.д.

Притчевість як засіб естетичного освоєння дійсності зазнала з часів Шевченка складної еволюції і в кінці XIX — на початку XX ст. стала одним із принципів світорозуміння в літературі. Першою необхідною умовою в таких творах був момент зіставлення двох просторово-часових рівнів: минулого і сучасного, віддаленого і близького і т.п., з його допомогою досягався ефект інверсії, алегоричного вираження актуальних суспільних проблем, другою необхідною умовою була універсалізація ідейних значень образів, що забезпечувало їм вихід за межі зображуваної епохи. Герої виступали носіями філософських і моральних істин загальнолюдського значення, однакових для всіх часів і народів. Метою використання притчевих прийомів зображення було висвітлення складних політичних питань. Серед них провідними виступали ідеї завоювання українським народом свободи і незалежності, а також показ антигуманної суті монархічної влади і в зв'язку з цим самовідданої культурно-просвітницької діяльності інтелігенції серед народу та ін.

Такою притчево-алегоричною є історична поема Б.Д.Грінчека «Матільда Аграманте» (1897), у якій оспівується боротьба кубинців проти іспанського поневолення. Викладені події і смерть героїні сприймаються як приклад, що вказує шлях до досягнення свободи українському народові. Твір розрахований на те, щоб викликати у читача захоплення описаними подіями, бажання наслідувати приклад боротьби і героїзму кубинців. Таким чином, поема «Матільда Аграманте» своїм притчево-алегоричним змістом була направлена на пробудження національної самосвідомості і політичної активності українського народу.

Притчеві твори належать до різних жанрів, в основному ліро-епічного вірша, філософської, драматичної, історичної поеми, співомовки і т.д. Притчевість ще не робить твір притчею за жанром, оскільки виступає лише стильовим прийомом в системі художніх зображувальних засобів. Такі твори є перш за все творами з актуальним для своєї епохи змістом, автори яких знайшли для вираження їх філософської концепції складну притчеву форму, яка є визначальною у їх художній системі і яку, в принципі, нічим іншим замінити не можна.

Звернення українських поетів до притчевої образності не було вимушеним кроком. Воно відображало загальну тенденцію розвитку літератури, завдяки якій образи і пов'язані з ними проблеми ставали узагальненими, універсальними, виступали засобом поетизації творів і стислої передачі думки.

Давня притча, виникнувши у фольклорі, об'єднувала в собі ознаки ряду жанрів: аполога, переказу, загадки, прислів'я, приказки і т.д. Випадок, історія, подія відігравали у ній роль прикладу, генерували в собі повчальну, філософську, раціоналістичну форму вираження головної думки твору.

Виклад у притчі складався за наперед заданою філософською або моральною тезою. Значення поданого у викладі розкривалося повчальним поясненням.

Інший напрям у розвитку притчі визначався її здатністю впливати на образну, сюжетну і композиційну систему творів, синтезуватися з ними, трансформувати їх. Завдяки цьому поетика притчі мала вплив на розвиток житійної, ораторсько-учительної, ораторсько-проповідницької літератури і пізніше — на філософські твори Сковороди.

Появі віршової притчі і притчевості в українській літературі XIX і кінця XIX — початку XX ст. сприяв вплив основних стилеутворюючих закономірностей і тенденцій розвитку романтизму, неоромантизму і особливо реалізму. Д.С.Наливайко, відзначаючи такі якості реалізму як «синтез мистецтва попередніх епох», «багатство і різноманітність художніх стильових форм», «унівесалізм», пише, що реалізм — це не якась застигла форма, а «динамічний метод, який, відповідаючи на запити і вимоги дійсності, що рухається, сам безперервно рухається, розвивається, розширюючи і оновлюючи свої зображувальні і виражальні можливості» [6, с.49]. Конкретні вияви цих властивостей реалізму бачимо на прикладі явищ, пов'язаних і з притчею. Віршові притчі Франка, притчеві твори Шевченка, Франка, Лесі Українки та інших поетів демонструють спадкоємність традицій української літератури; в них використовуються сюжети, образи, мотиви, міфологеми, елементи поетики давніх притч. Тут знаходить вираження раціоналістичне начало творів просвітительського реалізму, художній історизм романтиків і символізм неоромантиків.

Саморозвиток художньої свідомості в неоромантизмі і реалізмі був пов'язаний і з ростом пізнавальної функції літератури. Йшов постійний процес інтелектуалізації на основі наукового аналізу суспільних явищ і подій, їх філософського осмислення з позицій естетичного ідеалу. Швидкий ріст національної самосвідомості, політизація суспільної думки і розширення у зв'язку з цим вимог до літератури з боку читачів.

Поряд з ростом пізнавальної функції літератури йшов процес поглиблення історичної свідомості. Притчеві твори мають відповідну художню структуру: зображене в них історичне життя сприймається, як повчальний приклад, співвіднесений з певним сучасним контекстом через архетипові образи-персонажі, внаслідок чого піднята проблема набуває глобального значення, а конкретні події — високого ступеня узагальнення.

Специфіка притчевої естетичної структури і можливість широкого узагальнення сприяли виникненню особливого виду художньої умовності. Нежиттєподібні форми зображення в літературі в більшості випадків створюються внаслідок ірреального бачення сучасності, що приводить до багатозначності образів. Міфологічно-притчева умовність виникає як результат узагальнення суспільно важливих явищ і вираження їх за допомогою зіставлення історичних епох (хронотопних шарів), причому зображуються цілком реальні події або такі, які є реальними для зображуваного періоду, тобто відповідають світоглядним уявленням людей на певному історичному етапі. Створенню умовності сприяють й інші риси, що породжуються

впливом поетики притчі, такі, як широка асоціативність, полісемантичність сюжетів та образів, двоплановість у викладі художнього матеріалу і появи на цій основі підтексту, високої тональності і міфологічної широти в охопленні проблем і розуміння сутності людини та її діянь. Це можуть бути твори на сюжети з історії, міфології, фольклору свого та інших народів світу.

Нова українська література продовжувала традиції давньої літератури, але переорієнтація на актуальні питання свого часу, входження у світовий літературний процес, саморозвиток вели до зміни проблематики й оновлення засобів художньої виразності. У зв'язку з цим народжуються нові жанри, модифікуються старі і виникають літературні явища, пов'язані з ними. Це цілком стосується як притчі, так і появи такого складного способу відображення дійсності, як притчевість.

1. *Гончар О.І.* Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. К., 1969.
2. *Івакін Ю.О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.
3. *Крекотень В.І.* Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературного вивчення // Питання літератури. Статті. К., 1962.
4. *Лейтес Н.* Миф и литература // Вопросы литературы, 1978, N 1. — Рец. на книгу: Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 1976.
5. *Мелетинский Е.М.* Поэтика мифа. М., 1976.
6. *Наливайко Д.С.* Искусство: направления, течения, стили. К., 1985.
7. *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории украинской литературы XVI — XVIII веков. // Сборник отделения русского языка и словесности Академии Наук СССР. Л., 1926.
8. *Франко І.* Зібрання творів: В 50-ти тт. К., 1983. — Т.39.

Стаття надійшла до редакції 04.02.92

Summary

The given article dwells on the four periods of the existence of parable in Ukrainian literature. The first and second periods coincide with the ancient literature, namely that of Kyiv Rus and the period from the second half of the XVI up to XVIII century. The third relates to new Ukrainian literature of the XIX century. Finally, the fourth belongs to the end of the XIX century — the beginning of the XX century. The characterization of each of these periods is closely connected with the specification of the role of parable in the formation of the aesthetic system in Ukrainian literature.